

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПІДСТАНОВКИ В ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ

Проценко Н. В. Лексико-семантичні підстановки в перекладі англomовних текстів.

У статті розглянуто особливості використання лексико-семантичних підстановок при перекладі англomовних текстів, з'ясовано фактори, які спричиняють їх появу, визначено вплив семантичного контексту на значення слова. Особливу увагу акцентовано на таких лексико-семантичних замінах, як конкретизація, генералізація, модуляція (смысловий розвиток).

Ключові слова: лексичні заміни, адекватний переклад, лексична одиниця, вихідна мова, мова перекладу, значення слова.

Проценко Н. В. Лексико-семантические подстановки в переводе англоязычных текстов.

В статье рассматриваются особенности употребления лексико-семантических подстановок при переводе англоязычных текстов, выясняются факторы, вызывающие их появление, определяется влияние семантического контекста на значение слова. Особое внимание обращается на такие лексико-семантические замены, как конкретизация, генерализация, модуляция (смысловое развитие).

Ключевые слова: лексические замены, адекватный перевод, лексическая единица, исходный язык, язык перевода, значение слова.

Procenko N. V. Lexical and Semantic Transformations while Translating Texts from English.

The article deals with the study of peculiarities of translating the English texts. It focuses on using the lexical and semantic transformations while translating texts from English into Ukrainian, investigates the factors that cause their appearance, determine the influence of semantic context on meaning of a word or word-combination. The author analyzes the ways of obtaining the adequate translation according to the standards of Ukrainian language through using lexical and semantic replacements, paying attention to full equivalence of lexical units, partial equivalence, object and logic meaning, transposition of parts of speech, etc. Special concentration is paid to such lexical and semantic transformations as: concretization, generalization and modulation (semantic development). The author highlights the peculiarities of English vocabulary, which is more abstract than Ukrainian one.

Key words: substitution, adequate translation, lexical unit, source language, target language, meaning of a word.

Як відомо, переклад – це не просто заміна одиниць однієї мови одиницями іншої, а складний розумовий процес, що передбачає ряд труднощів, які необхідно долати перекладачеві. Основна мета перекладу – досягнення адекватності. Адекватний, інакше кажучи, еквівалентний переклад – це переклад, який здійснюється на рівні, необхідному й достатньому для передачі незмінного змісту при дотриманні відповідного плану вираження, тобто норм мови. За визначенням А. В. Федорова, адекватність – це «вичерпна передача смислового змісту оригінала й повна функціонально-стилістична відповідність йому» [10, с. 151]. Основне завдання перекладача при досягненні адекватності – уміло виконати різні перекладацькі підстановки (або трансформації, заміни) для того, аби текст перекладу якомога точніше передавав усю інформацію, що міститься в тексті оригіналу, за умови дотримання відповідних норм мови.

Перекладацькі заміни становлять велику частину перетворень оригіналу тексту. Сучасний розвиток перекладознавства вимагає активніших лексико-семантичних досліджень, незважаючи на те, що більшість типів і видів перекладацьких прийомів широко досліджена в роботах Л. С. Бархударова, В. С. Виногорова, О. П. Воробйової, В. Г. Гака, М. К. Гарбовського, Дж. Катфорда, Т. Р. Кияка, В. Н. Комісарова, В. В. Коптілова, І. В. Корунця та ін. Одними з перших на проблему лексико-семантичних заміни звернули увагу канадський лінгвіст Ж. Пантон, франко-канадські дослідники Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне, англійський мовознавець П. Н'юмарк, та вітчизняні вчені В. І. Карабан, Т. Р. Кияк, О. І. Чередниченко.

Мета статті – розглянути особливості застосування лексико-семантичних підстановок при перекладі англійської літератури

українською мовою.

Необхідною і важливою умовою еквівалентного перекладу повинне бути збереження мети комунікації. Для її досягнення перекладачеві необхідно здійснювати формальні перетворення, які в перекладознавстві називаються «перекладацькими трансформаціями».

Трансформація – основа більшості прийомів перекладу, що полягає в зміні формальних (лексичних чи граматичних трансформацій) або семантичних (семантичних трансформацій) компонентів вихідного тексту за умови збереження інформації у тексті перекладу [7, с. 50]. Я. І. Рецкер визначає трансформації як «прийоми логічного мислення, за допомогою яких ми розкриваємо значення іншомовного слова в контексті й підбираємо до нього російськомовний відповідник, що не збігається зі словниковим» [9, с. 38].

Масштаб і глибина перекладацьких трансформацій можуть бути абсолютно різними. Деякі заміни мають відносно невелику розбіжність перекладеного висловлювання з оригінальним. Але трапляються і ситуації так званого парадоксального перекладу, коли зовнішня відмінність вихідних і перекладених виразів така, що часом важко відразу зрозуміти переклад, і лише ґрунтовно розмірковуючи, стає зрозуміло: прийняте перекладацьке рішення є оптимальним, перекласти ближче до оригіналу тексту було просто неможливо [5, с. 186].

Існує багато факторів, що спричиняють необхідність використання перекладацьких заміни, найголовніші з них такі: 1) наявність різноманітних ознак предмета, явища, поняття; 2) відмінність у смисловому обсязі слова; 3) характер семантичного контексту й особливості сполучуваності слова [3, с. 198].

Наявність різних відтінків ознак предмета, явища чи поняття та виокремлення одного із них залежно від мети висловлювання здебільшого ґрунтоване на специфіці національної культури певного народу, тому під час перекладу слова чи словосполучення українською мовою виникають труднощі [8, с. 174]. Наприклад, англійське *time-table*, що складається зі слів *час* і *таблиця*, вказує на час, місце та послідовність здійснення якого-небудь заходу, а його український відповідник *розклад* пов'язаний із розподілом на складові частини (день, час, об'єкт) – *розкладати*. Так само: анатомічний

термін *shoulder-blade* утворюється зі слів *плече* + *лопать* (гвинта, весла), а його український еквівалент *лопатка* співвідноситься з предметом, схожим на цю кістку; *feather-grass* (пір'їна + трава) – *ковила* (дикий злак, трава, яку коливає вітер) тощо. Отже, найуживанішими лексико-семантичними групами є вузькоспеціальні терміни, слова-архаїзми та історизми.

Найбільш типовою лексичною ознакою англomовної літератури є насиченість тексту спеціальними термінами або термінологічними словосполученнями. Труднощі для перекладу викликають тоді, коли один і той самий термін має різне значення залежно від галузі вживання. Наприклад, *leader* у фізиці має значення «іскровий» або «грозовий розряд»; у кінематографії – «зарядка ділянки кіноплівки, рекорд»; у політології – «керівник, провідник»; у поліграфії – «пунктир» тощо [2, с. 315].

Це стосується й ситуацій, коли загальнозживане слово в певних словосполученнях набуває термінологічного значення: *electric eye* – фотоелемент, *atmospheric disturbance* – атмосферні перешкоди [3, с. 156].

Слово як лексична одиниця є частиною лексичної системи мови, причому семантичне навантаження слова унікальне для кожної конкретної мови, а тому може не збігатися з лексичними системами іноземної мови і мови перекладу. Відповідно, найбільш вагомими постають лексичні трансформації, які можна визначити як «відхилення від словникових відповідників» [6, с. 180]. У разі виявлення такого відхилення при перекладі будь-якого слова або словосполучення з англійської мови українською подана лексична одиниця замінюється в мові перекладу іншою, що передає дещо інше значення порівняно з тим, яке має слово оригіналу, тобто відбувається лексико-семантична трансформація. Її суть полягає в заміні окремих лексичних одиниць однієї мови іншими (які часто не є словниковими еквівалентами) лексичними елементами мови перекладу [10, с. 84].

За визначенням В. Н. Комісарова, лексико-семантичні трансформації – це спосіб перекладу одиниць оригіналу шляхом використання у процесі перекладу одиниць цільової мови, значення яких не збігається зі значенням вихідних одиниць, але може бути виведене з них за допомогою певних логічних перетворень [4, с. 174].

Згідно з класифікацією дослідника, трансформації можуть бути лексичними, граматичними та комплексними. До лексичних

трансформацій, поряд із транслітерацією, транскрибуванням та калькуванням, належить група лексико-семантичних заміни, як-от: конкретизація, генералізація і модуляція (смісловий розвиток) значення вихідної одиниці [4, с. 173].

Конкретизація – це спосіб перекладу, при якому відбувається заміна слова або словосполучення вихідної мови з більш широким предметно-логічним значенням слова або словосполучення мови перекладу з більш вузьким значенням. У результаті застосування цієї трансформації створювана відповідність і вихідна лексична одиниця опиняються в логічних відношеннях включення: одиниця вихідної мови висловлює родові поняття, а одиниця мови перекладу – видові поняття, що входить у відповідну одиницю [7, с. 95]: *Client shall provide Contractor's instructor and translator with Kyiv airport pick-up service on their arrival and see-off on their departure.* – *Замовник зустрине інструктора і перекладача виконавця в аеропорту м. Києва в день прильоту і проведе інструктора і перекладача в аеропорт м. Харків у день вильоту.*

У такому разі дієслівне словосполучення з широким предметно-логічним значенням англійської мови передано дієсловами української мови з більш вузьким значенням «зустрине і проведе».

Для досягнення адекватного перекладу відповідно до норм української мови проведена смислова заміна еквівалентів на рівні всього висловлювання. Загалом усе речення перекладене як одна одиниця перекладу без звернення до значень його окремих елементів, тому що дослівний переклад «Замовник забезпечить послугою підбору інструктора і перекладача виконавця в Київському аеропорту по прибуттю і послугою проводження по відбуванню» буде неадекватним й не відповідатиме нормам української мови. При перекладі українською мовою словосполучення *On the arrival* і *on the departure* використано прийом смислового додавання «у день прильоту» і «у день вильоту».

Генералізація (процес, зворотний конкретизації) полягає в заміні одиниці вихідної мови, яка має більш вузьке значення, одиницею мови перекладу з більш широким значенням. Створювана відповідність висловлює родові поняття, яке передбачає вихідне видові поняття [5, с. 244]: *While performing the Services, the Contractor will maintain control over its employees in an independent manner.* – *У період надання Послуг Виконавець зобов'язується здійснювати*

незалежний контроль над своїми працівниками.

При перекладі цього речення була проведена лексико-семантична трансформація, а саме генералізація, задля досягнення адекватного перекладу відповідного нормам української мови. Проведена така смислова заміна: англійському слову *the Services* у перекладі відповідає його смисловий еквівалент *Послуги*; використання словникових відповідників названої лексеми – *служби, заслуги* – у проілюстрованому контексті є недоречним.

Цей вид заміни значень виник у зв'язку з проблемою викривлення смислу у процесі перекладу мовних одиниць і здійснюється за двома напрямками: розширення чи звуження значення.

При перекладі з англійської мови українською цей прийом застосовується набагато рідше, ніж конкретизація. Це пов'язано з особливостями англійської лексики. Англійські слова частіше мають більш абстрактний характер, ніж українські, що стосуються того ж поняття.

Задля створення більш грамотного перекладу, що не допускає двозначного тлумачення, перекладачі неодноразово використовують прийом смислового розвитку – модуляцію, що полягає в заміні слова або словосполучення вихідної мови перекладацьким відповідником мови перекладу, значення якого логічно виводиться зі значення вихідної одиниці [7, с. 97]. Найчастіше значення співвідносних слів в оригіналі та перекладі виявляються пов'язаними причинно-наслідковими відношеннями: *The Client shall provide an appropriate class-room in Kyiv and the required training aids such as TV and multi-system VCR, Laptop, LCD projector, whiteboard and markers as well as daily two 15-minute coffee breaks for the whole period of training. – Замовник надасть на весь період навчання відповідне класне приміщення в м. Києві та необхідні допоміжні навчальні засоби, такі як телевізор і мультисистемний відеомагнітофон, ноутбук, мультимедійний проєктор, письмову дошку і маркери, а також організує по два щоденних 15-хвилинних перерви на каву.*

При редагуванні українського речення виникла необхідність у перестановці частин мови – обставина часу винесена на початок речення, оскільки така позиція складеної обставини більш типова для української мови. Для досягнення адекватного перекладу в українськомовному варіанті відбувся смисловий розвиток речення а

також організує за два щоденних 15 хвилинних перерви на каву.

Прийом смислового розвитку полягає в заміні словникового відповідника при перекладі контекстуальним, логічно пов'язаним із ним. Сюди належать різні метафоричні і метонімічні заміни, вироблені на основі категорії схрещування. Ураховуючи те, що всі повнозначні частини мови поділяються на три категорії: предмети, процеси й ознаки, у процесі перекладу спостерігається різка різноманітність замін як усередині кожної категорії, так і між різними категоріями. Дуже часто при передачі одного й того ж змісту засобами іншої мови не звертається увага на форму слова, яка буде виражати цей зміст. Предмет може бути замінений його ознакою, процес предметом, ознака предметом чи процесом і т. ін. [1, с. 384].

Слід зауважити, що при перекладі еліптичних підрядних речень також відбуваються лексико-семантичні трансформації, а саме: уведення підмета і присудка, перестановка підрядного речення та додавання лексичних одиниць [2, с. 151]. До еліптичних підрядних речень відносять іменникові та прикметникові групи і конструкції з дісприкметником *It*, що вводяться сполучниками *whether, whether ... or not, when, as, if, unless, though, once, although, while* і т. ін. або іноді безсполучниково [2, с. 150]: *Whether called Marxists or Popperians, Feminists or Postmodernists, these different groups share some theoretical commitments. – Ці різні групи, незалежно від того, чи вони марксистки або прихильники Поннера, феміністки або постмодерністки, мають щось спільне у своїх теоретичних позиціях; Therefore his analysis, right or wrong, is simply a realization of the standard theory, once equivocations of terminology are removed. – Тому його аналіз, чи правильний він, чи ні, є, якщо тільки усунути неясність термінології, просто реалізацією стандартної теорії; Here our grounds are shakier because less explicit. – Тут наші позиції менш певні, тому що викладені менш чітко.*

Чимало англійських слів із широкою семантикою не мають абсолютних відповідників в українській мові. Двомовний словник зазвичай дає ряд часткових варіантів, кожен із яких передає лише одне зі значень іншомовного слова. Однак навіть усі словникові відповідники в їх сукупності не охоплюють повністю широку семантику слова іноземної мови.

Обов'язковою умовою повноцінного перекладу будь-якого спеціального тексту є його повне розуміння перекладачем. Перекладач

повинен детально вивчити ту царину, у якій він працює. Тільки тоді він зможе сміливо виконувати адекватний переклад.

Уміння та навички перекладацьких трансформацій становлять складність, є істотними компонентами компетенції перекладача, і тому їх виробленню та правильному застосуванню, спрямованому на адекватну передачу смислу оригіналу, слід приділяти належну увагу. Трансформації обов'язково використовуються при перекладі відсутніх в українській мові лексичних, семантичних, морфологічних, граматичних та інших явищ англійської мови.

Коли словникові відповідники того чи того слова мови оригіналу не можуть бути використані в перекладі, застосовуються перекладацькі лексико-семантичні заміни.

Отже, лексико-семантичні трансформації є неминучими у процесі англійсько-українського перекладу текстів, оскільки вони безпосередньо пов'язані з екстралінгвальними чинниками розвитку термінологічних систем, зокрема різним баченням соціально-господарських процесів і понять у різних народів.

Ідеї перекладу з урахуванням лексико-семантичних трансформацій є суттєвими як у справі практичного перекладознавства, так і при укладанні словників. У перспективі важливо детальніше досліджувати на лексико-семантичному рівні фахову лексику окремих галузей науки. Це дасть змогу вийти на досконаліший рівень наукового перекладу, збагативши його конкретнішими ідеями.

Література

1. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
3. Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу / А. Я. Коваленко. – К. : Фірма «Інкос», 2002. – 317 с.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
5. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов – К. : Вища школа, 1982. – 345 с.
6. Латышев Л. К. Курс перевода : Эквивалентность перевода и способы ее достижения / Л. К. Латышев – М. : Международные отношения, 1981 – 248 с.
7. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М. : Московский лицей, – 1996. – 208 с.

8. Сухенко К. М. Лексичні проблеми перекладу / К. М. Сухенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 213 с.
9. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – Москва : Междунар. отношения, 1974. – 216 с.
10. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : [учебное пособие] / А. В. Федоров. – М. : Высшая школа. 1983. – 303 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2015 р.